

ПРО ХАРАКТЕР СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ НЕПОВНОЛІТНІМИ ДІТЬМИ

УДК 347.51

Тривалий час в науковій літературі дискусійним залишається питання характеру відповідальності батьків неповнолітніх заподіювачів шкоди: чи ця відповідальність є частковою, чи солідарною? Одні науковці визнають відповідальність батьків солідарною (П.Варул, В.Данілін, В.Тархов, З.Чечоткіна), оскільки саме такий вид відповідальності буде сприяти усвідомленню кожного з батьків своєї соціальної відповідальності перед суспільством за виховання дитини, інші (К.Ярошенко) – частковою. Проте, з останньою точкою зору навряд чи можна погодитися. Для права спільної сумісної власності подружжя характерною є невизначеність до поділу спільного майна розміру частки кожного з подружжя. Тому відповідальність подружжя за їх спільними боргами не може бути визначена у відповідності з часткою кожного з них. Часткова відповідальність подружжя може наступити за умови її закріплення у шлюбному контракті та в договорі між подружжям та кредитором [4, с.144].

В якості обґрунтування субсидіарної відповідальності батьків за дії неповнолітніх, якими завдано шкоди, за принципом солідарної відповідальності виступає норма ст. 73 Сімейного кодексу України (далі – СК України), якою врегульовано питання накладення стягнення на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Питання про звернення стягнення на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, пов'язано з питанням спільних і роздільних боргів подружжя. При цьому до спільних боргів подружжя відносяться, зокрема, борги, які виникають із зобов'язань подружжя щодо відшкодування шкоди, завданої їх неповнолітніми дітьми [6, с.109]. Відповідальність батьків за шкоду, завдану їх дітьми, визначається цивільним законодавством. При цьому звернення стягнення на майно подружжя при відшкодуванні ними шкоди, завданої неповнолітніми, здійснюється згідно з ч.2 ст. 73 СК України, тобто стягнення накладається на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, а також за зобов'язаннями одного із подружжя, якщо судом встановлено, що все одержане за зобов'язаннями одного із подружжя використано на потреби сім'ї. У разі недостатності цього майна подружжя несе за вказаними зобов'язаннями солідарну відповідальність майном кожного з них.

Отже, батьки солідарно відшкодовують потерпілому шкоду, завдану правопорушенням неповнолітнього. Але в житті зустрічаються випадки, коли один із батьків звільняється від майнової відповідальності перед потерпілим, наприклад, внаслідок тривалої хвороби (батько або матір в такому випадку фізично не могли виконувати своїх батьківських обов'язків) або у випадках, коли той із батьків, з ким проживає дитина, перешкоджає тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні. У такій ситуації винний (матір/батько) буде відповідати своїм особистим майном та доходами. При цьому згідно зі ст. 190 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Крім того, винний (матір/батько) може відповідати часткою в спільній сумісній власності подружжя, яка йому належала б при поділі цього майна. Так, ст. 370 ЦК України передбачає, що співвласники мають право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності. Однак, слід наголосити, що на практиці важко відділити спільне майно подружжя від особистого, а потім визначити частки подружжя в спільній сумісній власності, оскільки перед тим, як цю частку встановити, необхідно провести поділ спільного сумісного майна. Згідно з ч. 1 ст. 372 ЦК України майно, що є у спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними. Але в більшості випадків повноваження щодо поділу майна та встановлення розміру частки майна у спільній сумісній власності подружжя належить судові.

Ст. 371 ЦК України надає право кредиторів співвласника майна, що є у спільній сумісній власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї. Прогалиною в ЦК у даній ситуації, на наш погляд, є відсутність норми, яка б чітко визначала порядок накладення стягнення на майно подружжя при відшкодуванні ними шкоди, завданої їх неповнолітніми дітьми.

При цьому суд може звернути стягнення як на спільне сумісне майно подружжя, так і на майно кожного з них в залежності від достатності спільного майна для відшкодування шкоди та вини батьків.

У даному контексті варто зауважити, що деякі науковці, зокрема А.Рябець, вважають, що солідарну відповідальність перед потерпілим несуть батьки, шлюб між якими зареєстрований у встановленому законом порядку. „Якщо батьки не перебувають між собою у шлюбі, вони несуть часткову відповідальність”. При цьому науковцем наголошується, що часткова відповідальність батьків-подружжя: 1) можлива у тому

разі, коли шлюбним договором передбачена спільна часткова власність або особиста приватна власність подружжя; 2) при поділі майна подружжя спільні борги ділять пропорційно виділеної частки. Відповідно до цього відбувається поділ відповідальності батьків-подружжя неповолітного заподіювача шкоди залежно від визначеної кожному з подружжя частки в майні [5, с.190-191].

Однак, таке обґрунтування солідарної відповідальності батьків, на наш погляд, є дискусійним. Згідно зі ст. 73 СК України солідарну відповідальність подружжя несе як за рахунок спільного майна, так і за рахунок майна кожного з них. Крім того, згідно з ст. 69 СК України батьки дитини мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. Проте, і в цьому випадку з огляду на положення ст. 73 СК України вони будуть виступати суб'єктами солідарної відповідальності, оскільки дана правова норма щодо цієї ситуації не містить жодних винятків. Таким чином, до солідарної відповідальності за заподіяння шкоди можуть бути притягнені як подружжя, яке проживає разом, так і подружжя, яке проживає окремо, в тому числі при припиненні сімейних відносин.

Хоча при порівнянні змісту ст. 1179 ЦК України та ст. 73 СК України можна виявити, що в ст. 73 СК України мова йде про подружжя, а в ст. 1179 ЦК України – про батьків. При цьому якщо подружжя завжди є батьками своєї дитини, то батьки дитини можуть не перебувати у шлюбі між собою, і тому не бути подружжям.

Проте, солідарно відповідають не тільки батьки-подружжя, які проживають разом, але й батьки-подружжя, які проживають окремо один від одного, наприклад, у випадку припинення сімейних відносин [1, с.105].

Так, згідно з ст. 141 СК України матір, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою. В ч. 2 ст. 141 СК України наголошується, що розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Отже, той з батьків, хто не проживає з дитиною, не позбавляється права і не звільняється від обов'язку виховання та нагляду за дитиною. При цьому батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні та мають право спілкуватися з нею, якщо таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини (ч. 2 ст. 157 СК України, ч. 2 ст. 15 Закону „Про охорону дитинства”). Крім того, зустрічі та спілкування з дитиною повинні бути досить тривалими, щоб батько (матір) дійсно брав (брала) участь у вихованні дитини.

Проте, в контексті цієї проблеми постає питання відносно того, яким чином той з батьків, хто проживає окремо від дитини, буде брати участь у вихованні дитини; які існують способи такого виховання?

Відповіді на ці питання в сімейному законодавстві ми не знайдемо. Правда, ч.2 ст. 159 СК України побічно вказує, що способами участі одного з батьків у вихованні дитини можуть бути періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо. А ось Міністерство освіти та культури Ізраїлю розробило спеціальний циркуляр від 1 вересня 1988 року, який містить, зокрема, вказівки директорам шкіл та дитячих садків щодо контактів з батьками, шлюб між якими розірвано, які проживають окремо, або знаходяться в процесі розірвання шлюбу. Наприклад, класний керівник запрошує батьків разом або окремо на бесіду, інформує їх про все, що пов'язано з дитиною (навчання, поведінка, здоров'я). В обов'язки школи входить зробити все від неї залежне, щоб обидва з батьків (якщо немає заборони на контакт дитини з одним із них) брали участь у вихованні дітей [3, с.57]. Саме таким чином той з батьків, хто окремо проживає від дитини, залучається до виховання дитини. І в таких випадках аж ніяк не буде виникати питання про те, що той з батьків, хто проживає окремо, не може чи не мав можливості брати участі у вихованні дитини.

Участь дошкільних дитячих закладів, школи, органів опіки та піклування в процесі виховання дитини, спілкування того з батьків, хто не проживає з дитиною, на наш погляд, має бути обов'язковою. Завдяки цьому завжди можна проконтролювати поведінку одного з батьків, а в разі невиконання обов'язків – ставити питання про застосування до нього сімейно-правових санкцій.

У випадках, коли щодо дитини, яка народилася поза шлюбом, батьківство не встановлено, за заподіяння дитиною майнової шкоди до відповідальності перед потерпілим притягається тільки матір.

Дитина, народжена від шлюбу, визнаного недійсним, у правовому відношенні прирівнюється до дитини, народженої в дійсному шлюбі. Стаття 47 СК наголошує, що недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі. Таким чином, батьки дитини, шлюб яких визнаний недійсним, у рівній мірі повинні притягатися до відповідальності за завдану дитиною шкоду.

Отже, з врахуванням положення про те, що відшкодування шкоди є одним із елементів сімейних правовідносин, які виникають між батьками та дитиною згідно з ст. 121 СК України (загальні підстави виникнен-

ня прав та обов'язків матері, батька і дитини), за заподіяння шкоди дитиною, яка народилася у зареєстрованому шлюбі, у шлюбі, визнаному з часом недійсним, а також дитиною, яка народилася поза шлюбом, щодо якої батьківство встановлене в порядку, передбаченому законом, батьки відповідають незалежно від того, проживають вони разом з дитиною чи окремо від неї.

Оскільки батьки повинні спільно виховувати свою дитину, вони несуть спільну солідарну відповідальність перед третіми особами за результати своєї виховної діяльності. При цьому відповідальність батьків за шкоду, завдану їх дітьми, є солідарною незалежно ні від правового режиму майна батьків, ні від факту спільного їх проживання, ні від факту реєстрації шлюбу. В основу солідарної відповідальності батьків покладений факт походження дитини від конкретних осіб – батьків-подружжя або батьків, які не є подружжям. Відношення кожного з батьків до виховання дитини буде враховуватися пізніше – при суперечці між самими батьками. В останньому випадку їх відповідальність залежно від обставин справи може бути визнана як рівною, так і нерівною (частковою).

У контексті розгляду питань, які стосуються субсидіарної відповідальності батьків за шкоду, завдану неповнолітніми дітьми, варто зупинитися ще на одній особливості згаданих правовідносин. Як відомо, відповідальність батьків за шкоду, завдану неповнолітніми, відноситься до сфери цивільно-правового регулювання. При цьому ст. 8 СК України закріплює положення, згідно з яким, якщо майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми не врегульовані СК України, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Водночас у ЦК України відсутня норма, яка б передбачала випадки застосування положень сімейного законодавства до цивільно-правових відносин [2, с.23-24]. Оскільки ЦК України не містить жодних прямих відсилок до чинного СК України, то при вирішенні питання про характер додаткової відповідальності батьків (частковий чи солідарний) слід керуватися виключно положеннями цивільного законодавства. Якщо у зобов'язанні беруть участь кілька боржників, то кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства (ст. 540 ЦК України). Таким чином, цивільно-правове зобов'язання з множинністю осіб, якщо інше не передбачено актами цивільного законодавства або договором, буде носити частковий характер.

На відміну від цього, солідарний обов'язок (солідарна вимога), згідно з ст. 541 ЦК України, виникає у випадках, встановлених договором або

законом. Оскільки ст. 1179 ЦК України прямо не вказує на солідарний характер додаткової відповідальності батьків за шкоду, завдану неповнолітніми дітьми, то ця відповідальність носить частковий характер.

Хоча із таким розумінням норм цивільного законодавства навряд чи можна погодитися. У ст. 1179 ЦК України мова йде про відповідальність батьків, проте щодо змісту даної категорії ми можемо говорити на підставі норм сімейного права. Оскільки в ст. 1179 ЦК йдеться про вину батьків, то під нею ми розуміємо неналежне виховання батьками своєї дитини. І в цьому випадку ми керуємося нормами СК України, якими закріплені вимоги до виховання дитини, зокрема, чітко визначені права та обов'язки батьків (статті 150-155, 157 СК України). Зрештою, підставою субсидіарної відповідальності батьків за шкоду, завдану їх дітьми, є не цивільне правопорушення (його вчиняє неповнолітній заподіювач шкоди), а сімейне правопорушення батьків, яке проявилось у неналежному вихованні дитини та відсутності нагляду за нею. До речі, цим й пояснюється, що відповідальність батьків є додатковою – основну відповідальність несе заподіювач шкоди.

Таким чином, у підсумку всього вищезазначеного, вважаємо, що субсидіарній відповідальності батьків за шкоду, завдану їх неповнолітніми дітьми, властивий і солідарний характер. Тому з метою вдосконалення чинного цивільного законодавства, на наш погляд, зміст частини другої статті 1179 ЦК України доцільно викласти в наступній редакції: „У разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, батьки (особи, які їх замінюють) неповнолітньої особи несуть субсидіарну відповідальність за її зобов'язаннями у відповідному обсязі, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Батьки (усиновлювачі) відповідають солідарно”.

1. Богданова Е.Е. Субсидиарная ответственность. Проблемы теории и практики / Богданова Е.Е. – М.: Приор-издат, 2003. – 112 с.
2. Гражданское право: Учебник. Т.1. 2-е изд. перераб. и доп./ Отв.ред. Е.А.Суханов. – М., 1998.
3. Кидалова А. Особливості правового регулювання розірвання шлюбу між подружжям, яке має неповнолітніх дітей / А. Кидалова // Право України. – 2000. – №2. – С. 55-57.
4. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / [Волосатый Г.С., Калитенко О.М., Труба В.И., Червоний Ю.С.]; под ред. Ю.С.Червоного. – К.: Истина, 2003. – 520 с.
5. Рябец А.М. Обязательства по возмещению вреда, причинённого жизни и здоровью / Рябец А.М. – М., 1998. – 196 с.
6. Рясенцев В.А. Семейное право / Рясенцев В.А. – М.: Юридическая литература, 1971. – 293 с.

Logvinova M.V.

About the Nature of joint (additional) Responsibility of Parents for the Offences committed by minor children

The article is devoted to consideration of question about the nature of joint (additional) responsibility of parents for the offences committed by minor children. According to the author, parents have common shared responsibility to third parties the results of its educational activities. This joint responsibility of parents for the harm inflicted by their children carries a solidary character, independently neither from the legal regime for property parents, neither from the fact of their common residence nor from the fact of registration of marriage.

Keywords: joint responsibility of parents, drawing of harm, solidary nature of joint responsibility of parents, common compatible property.